

La recepció de l'Onomasticon Cataloniae de Joan Coromines en la Romània

Emili Casanova

DOI: 10.2436/15.8040.01.274

Resum

Joan Coromines és, sens dubte, el pare de la toponímia catalana pels seus reculls de primera mà i per l'intent d'explicar etimològicament cada topònim a través de l'*Onomasticon Cataloniae*, que no són només els 8 volums que va publicar Curial-La Caixa sinó també tots els seus estudis monogràfics sobre toponímia, com *Estudis de toponímia catalana*, *Topica hesperica*, etc.

Però a diferència dels seus estudis d'etimologia lèxica, que han rebut moltes ressenyes i anàlisis de filòlegs europeus i americans, no es coneix cap estudi sobre el valor de les seues propostes toponímiques al si de la Romània.

Per això i com a complement al treball que vaig presentar al congrés de Pisa "La presenza della toponímia romanza nell'Onomasticon Cataloniae di Joan Coromines" pretenc analitzar la recepció de la seua obra en els toponimistes romànics i en les revistes de referència de la matèria. Hi faré tres apartats:

- a) Cites directes de Coromines acceptant o refusant les seues etimologies
- b) Contrast entre les teories de Coromines i d'altres romanistes sobre topònims coincidents com Avinyó, Arles, i altres.
- c) Recepció de les seues idees sobre el sorotapta, el mossàrab, etc., entre romanistes.

0. En el XXIIe Congrés Internacional d'Onomàstica (ICOS-Pisa, 2005) vaig presentar la comunicació titulada "La presenza della toponímia romanza nell'Onomasticon Cataloniae di Joan Coromines". En ella presentava l'OnCat i el caracteritzava, recollia les fonts bibliogràfiques romàniques usades en l'obra, dividia en 11 grups els casos on el mestre acudia a la documentació i a les aportacions de romanistes il·lustres per a reforçar la seua opinió, i acabava agrupant en 8 camps la contribució corominiana a la Romània. Concloïa destacant el paper de Coromines i del seu OnCat en l'onomàstica romànica, especialment la seua metodologia comparatística i les seues noves etimologies posades a l'abast de tots els romanistes perquè les assajaren per a topònims semblants del seu territori o les corregiren. Sis anys després acabem de corregir proves i sé que es publicarà durant 2011 (*Atti, vol V, Milano: edizioni ETS, p. 119-138*).

Hui, voldria preguntar-me quina ha estat la recepció toponomàstica al si de la Romània d'un dels seus més grans romanistes i onomatòlegs, per quantitat i qualitat dels materials estudiats i per les corresponents aportacions, que a més com assenyala Molho, p.50 tenia la Romània sempre present: "Els espais corominians estan oberts més enllà d'una Catalunya que es concep com un rebuig d'un lloc circumscrit en si mateix", és a dir, conèixer com ha estat acollida la seua obra onomàstica, especialment

l'OnCat,¹ ell que durant 60 anys va publicar articles mestres, avanços i mostres del seu futur OnCat, que li donaren fama internacional, siga els arreglats en *Estudis de Toponímia Catalana*, siga els recollits en *Topica Hesperica*, siga els dedicats a l'occità (“De nouveau sur la toponymie occitane”, 1973), al basc (“De toponímia vasca y vasco-románica”, 1972) o a les llengües preromanes (“Elementos prelatinos en las lenguas romances hispánicas”, 1976). I tenint en compte que el projecte de l'OnCat ja va ser presentat i explicat per ell mateix en la revista *Onoma* de 1953, i posteriorment remarcat el seu valor per a la lingüística romànica per Joseph Gulsoy en la *Hispanic Review*, l'any 1964.

Amb tal finalitat he buidat 30 de les millors revistes de Filologia Romànica buscant ressenyes i articles sobre la seua obra i més de 100 llibres i articles de toponímia, especialment de filologia francesa, italiana, occitana i hispànica, i n'he fet una valoració. Puc avançar ja que el treball, molt útil per a la meua formació, ha estat, en canvi, decebedor: l'OnCat és pràcticament ignorat a la Romània i les citacions i usos del Coromines toponimiste és molt inferior al Coromines lexicòleg i etimòleg del català a través del DCat, i clar és, molt més encara del Coromines etimòleg del castellà, a partir del DCECH o del DCEC. Les causes d'aquesta situació en són moltes, com veurem, però tot plegat fa veure la necessitat d'un replantejament de la política onomàstica de les revistes i de les societats d'estudis toponímics de la Romània, que han de treballar més conjuntament i amb una visió panromànica i no nacional o regional. Aquesta situació contrasta amb l'onomàstica catalanovalenciana, on a més de reconèixer el paper capdavanter de Coromines sabem que la seua és una obra oberta, com tota obra humana, que hem de continuar i millorar, idea que fa que tots els treballs actuals partisquen d'ell, i que a més en cada col·loqui de la Societat d'Onomàstica es presente una ponència sobre l'OnCat i la zona del col·loqui, de gran rendiment científic.² Aquest fet no amaga que la resta de la Filologia Catalana no té suficient estima per esta obra com es comprova tant en el Cicle *L'obra de Joan Coromines* 1998, on no es dedica cap estudi a esta obra (justificat per Joan Solà, 1999, p.208: “és fàcil de veure i de comprendre que diversos conferencians no s'han pogut referir gaire o gens a la seva última gran obra, l'OnCat, simplement perquè és d'aparició massa recent i no s'ha tingut temps de llegir-la ni de sospesar-la, a part que encara en falta un volum”), com en la jornada organitzada per l'associació catalano-alemany, publicada per la revista *Zeitschrift fur Katalanistik*.

¹ L'OnCat “recoge y estudia etimológicamente todos los nombres de lugar, mayores y menores, del dominio lingüístico catalán. Se trata de la obra más ambiciosa publicada en el terreno de la toponimia dentro del estado español /.../ Sin el trabajo de recopilación léxica y estudio etimológico de tales obras /DCVB y DECat/ la redacción del OnCat no hubiera podido abordarse” (Terrado, en Gordon, p.179). L'OnCat no és només el diccionari de 8 volums publicat per Curial-La Caixa, Barcelona, 1989-, sinó tota la seua obra onomàstica, inclosos els topònims estudiats i tractats dins dels seus diccionaris etimològics (Casanova, 2000, p.250). Com assenyala Gulsoy, 1987, p.45: “Endemés, el DECat s'ocupa àmpliament de les qüestions toponímiques, servint-se del material de l'OnCat /.../ amb motiu de l'estudi lexicològic, es fa constar als articles pertinents els mots que han tingut ús en la toponímia, donant-ne exemples, i igualment es citen els noms de lloc que perpetuen els sentits o formes antigues de la paraula estudiada /.../ El DECat fa una gran aportació a la toponímia catalana”. Terrado, 2005, p.138, arreplega unes paraules molt significatives de Coromines a ell mateix arran de la invitació a col·laborar en l'obra: “Es cierto, es mi obra, pero será también suya. Y no sólo de usted, sino de todos aquellos que quieran aportar su contribución. Y entre todos lograremos construir una gran obra colectiva que situe nuestra patria en un lugar destacado de la ciencia lingüística. No construya sólo para usted, construyamos para todos”.

² Vegeu els articles citats de Turull, Martí, Ivars, Gimeno, Garcia Osuna i Selfa, per exemple.

1. L'onomàstica a la Romània: Una simple ullada a les revistes de lingüística general i de lingüística romànica (per exemple, *Bulletin of Hispanic Studies*, *RPh*, *Vox Romanica*, *ZrP*, *Hispanic Review*, *Lengas*, *AFA*, *REL*, *Verba*, *Revista Portuguesa de Filologia*, *RFE*, *RLiR*, *Revue des Langues Romanes*, *Language*, *Romania*, *Studia Neophilologica*, *The Romanic Review*, *Romanische Forschungen*, *Word*, etc) mostra la poca quantitat d'articles sobre onomàstica existents en les revistes. Chambon-Swiggers, p.707, ho expliquen molt bé: "Beaucoup plus encore que dans les autres secteurs de nos études, la situation est caractérisée par l'isolement, le manque d'information réciproque (combien d'articles ou de comptes rendus d'onomastique dans la Revue de notre Société?, l'éparpillement des travaux et des énergies, et par des pratiques éclatées. C'est dans ce contexte que certains membres de la section ont pu suggérer d'envisager la création d'une revue internationale d'onomastique romane". I afígen que els treballs col·lectius com el PATROM deurien permetre un treball en comú, harmonisar els aproximaments tant divergents que fem ara i realçar la qualitat i el nivell metodològic dels nostres treballs, cosa que hauria d'afavorir una integració més harmoniosa i desenvolupada en les revistes de lingüística i filologia romàniques i en les revistes de lingüística general (p.708). De fet, en estes revistes només hem trobat tres ressenyes sobre l'OnCat: *ZRPh*, *ER* i *Llengua i Literatura*, i tres Necrològiques: una en la *RLiR*, de Badia i Margarit, una de Solà en *ER*, i una altra de Terrado en *Alazet*.

Per altra banda, hi trobem revistes especialitzades en Onomàstica com la *RION*, *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, *Names*, *Beitrag zur Namenforschung*, *Nouvelle Revue d'Onomastique* (amb una necrològica de Josep Moran, 1999, 33-34, p.475-76), *Onomastica Canadiana* (amb la important ressenya de Hamlin), butlletins de societats d'onomàstica com la *Société d'Onomastique française* i la *Sd'O* (amb el meu article sobre l'OnCat, *BISO*, 92, 2003), amb una ressenya només. La revista internacional *Onoma*, òrgan de l'ICOS, no li'n dedica cap, però sí que publica alguns articles on és citat, com, per exemple: Reina Bastardas (*Onoma*, 33, 1996, p.8) en un article sobre l'onomàstica catalana diu que l'OnCat és una obra indispensable de consulta per a l'onomàstica catalana, però deuria afegir que també ho és per a la Romanística. També és citat en els números 19, 1978 (*Topica Hesperica*) i 31, 1982 (*OnCat*). Però no va ser mereixedor de cap necrològica, mostra de la poca sensibilitat cap a Coromines.

Les causes en són diverses:

- a. Els etimologistes en onomàstica i en lèxic general han minvat o passat de moda davant dels múltiples objectius de la Filologia com la lingüística aplicada, els nous interessos toponímics o el tot de temes anecdòtics que es presenten als nostres congressos, cosa que fa que encara que es facen cada dia més monografies onomàstiques, siga per lingüistes jòvens, siga per erudits locals, estes presenten poc estudi comparatiu i etimològic creatiu, com hem comprovat, per exemple, en la rica bibliografia francesa, i ens confirma el professor Kremer per correu electrònic del 16-7-2011. Per això, excepte

- en els de Jean Pierre Chambon³ i alguns altres no hi trobem articles d'interpretació toponímica.
- b. La situació de l'Onomàstica en les universitats on difícilment en trobem matèries de grau o postgrau, que preparen científicament els futurs investigadors.
 - c. Els treballs etimològics de Coromines en el camp gal·loromànic no van ser ben vists pels deixebles de Wartburg, especialment després del seu enfrontament amb Straka. Així, en el Congrés de Lingüística i Filologia Lingüística, celebrat a Santiago l'any 1989 (Actes, publicades en 1993) es celebrà una taula redona sobre les aportacions onomàstiques de grans romanistes, on es parlà de Rohlf, Meyer-Lübke, Menéndez Pidal, Dauzat, Migliorini i Piel, però no de Coromines (En el congrés de Trier, 3 anys abans, Gulsoy presentà públicament el DECat, amb molt poca assistència de públic).⁴

Esta situació ha fet que ampliarem el camp de recerca a les revistes d'història antiga i llengües preromanes on trobem que Coromines és ben citat pels seus estudis preromànics (per exemple, per Villar en *Paleohispanica*), però no ressenyat.

2. L'OnCat. És una obra única en la Romània on s'ha intentat sistematitzar tota la toponímia menor i major d'un territori, la de les terres de parla catalana, Catalunya, València, Balears, Andorra, Catalunya francesa, tota interpretada per un savi que al llarg de la seua vida es va dotar del mètode, dels instruments i dels recursos interpretatius necessaris i imprescindibles per fer front a la massa de dades toponímiques situades en el seu entorn geogràfic i traure-li'n l'entrellat: coneixença de llengües, recol·lecció del material en persona situant-lo en l'entorn geogràfic on vivia, aplicant-li els seus vastos coneixements lingüístics, amb una gran intuïció i memòria. L'obra només presenta dos possibles defectes, ben comprensibles, que li fan perdre valor comunicatiu:

- a. l'edat de redacció de l'obra de l'autor, més de 80 anys, edat que no li permeté consultar ni les seues mateixes monografies, inèdites encara,⁵ molt ben redactades i confegides a primeries dels anys 70, abans de dedicar-se al DECat, i donara la sensació de precipitació i improvisació, cosa ben falsa. Coromines, en una entrevista a Serra d'Or, 1989, de juny, ho explica molt bé: "L'Onomasticon és el final d'un procés de tota una

³ Per exemple, Chambon, p.63, contràriament a OnCat, IV, 1998,262, proposa "détacher de cet ensemble des toponymes catalans Fòrnols "llogaret de Conflent": Fornols 1036 i Fòrnols de Cadí, Furnols 1175. "Le regretté maître ramenait ces deux noms, à juste titre, au diminutiu plural", al llatí FURNULOS. Coromines assimila este tipus al tipus occità Fournols, nom que es repeteix molt a l'Alvèrnia: "Un tel rapprochement ne nous paraît pas devoir être maintenu car une base *FURNILOS>*Fòrnols ne peut, selon nous, se relier aux issues occitanes de *FURNEILOS>Fornólos>Fornóls, et ne peut pas représenter non plus préservation d'un stade antérieure de cet dernier type".

⁴ Coromines era conscient de la importància de la difusió del DECat (i també posteriorment de l'ONCat) en revistes de prestigi, com veem a través de l'Epistolari amb el seu deixeble Joseph Gulsoy (per exemple, p.605, 616, 590-591). Gulsoy busca ressenyadors i revistes americanes però encara que tots li diuen que en faran una potser l'ombra de Malkiel ho impedeix. L'any 1986, p.621, diu a Coromines que farà una ponència sobre el DCat en el congrés de Lingüística romànica on el sentiran Colón, Malkiel, Straka, Meier "tots ells poc amics". Però en p.623 li dirà amb pesar: "La meua ponència sobre la contribució del DECat a la història del lèxic romànic va atreure molt poca gent, ultra els catalans esmentats. El cas és que a la mateixa hora hi havia comunicacions sobre temes francesos, castellans, italians, i aquests sempre tenen més clientela que no pas el català /.../ Sembla que la gent està ben informada sobre el DECat o esperen la seua conclusió amb interès" – precisament la magnífica ressenya de Hamlin és per pressió de Gulsoy (p.640). A la Sorbonne de París, quan li donen l'honoris causae, Coromines tria com a tema de la conferència "Problèmes de toponymia languedocienne et gascon en rapport avec l'onomastique hispanique.

⁵ Vegeu Casanova, 2002, p. 219 i ss.

vida que, ja a divuit anys, havia començat seriosament. Em va servir la primera empenta d'en Casacuberta, en aquest terreny, i ja abans de la guerra vaig tenir recollida la toponímia viva de gran part del territori del Principat. A partir de l'any 52, tornant de l'exili, vaig reprendre-la, i el 1964 ja vaig arribar al final després d'haver recorregut fins a la part Sud del territori, més enllà d'Alacant; fins a Salses, i les Illes, que els vaig recórrer totes, fins les més petites”.

- b. la no utilització de la nova bibliografia romànica a partir dels anys 70. Davant de la impossibilitat de llegir tot el que es publicava a la Romània i fer alhora la redacció del DCat i de l'OnCat va decidir triar esta segona opció de redactar les seues obres per a no desapropiar la seua experiència i els seues coneixements.

A diferència de Badia i Margarit o Varvaro,⁶ em sembla una decisió encertadíssima, ja que d'eixa manera ens ha donat una interpretació i redacció de gairebé tots els topònims a primera vista més foscs –més de 45.000, que ara podem convalidar o esmenar gràcies als seues materials i a la seua visió penetrant. Veny, 2007, p.16, ho diu molt bé: “Beneïda sigui l'hora d'haver emprés la realització del Diccionari català i de l'OnCat perquè així ens hem nodrit dels portentosos coneixements del savi lingüista que, fins i tot quan s'equivoca, obre finestres de llum o ens estimula a cercar altres camins”.

L'OnCat és un pou d'idees i informacions per als romanistes, com han demostrat Nieto Ballester o Pierre Henry Billy en les seues obres, ja que una bona part de la toponímia es repeteix en tots els llocs. I ocorre com en el DCat, que, com afirmava Colón, 2006, p.12-12: “Com és possible que un home quasi sol hagi pogut dur a terme una tasca semblant, una vera escarada /.../ Sense el DECat és impossible emprendre qualsevol estudi d'etimologia catalana o d'etimologia romànica /.../ No crec que hi hagi un sol article que no mostri una o altra mancança, però mai no deixa d'aportar algun ensenyament útil.

⁶ Badia, 1997, p. 303, diu que Coromines va prendre decisions precipitades. La més greu davant del dilema de redactar personalment l'OnCat i el DECat i negligir les noves publicacions a partir d'un determinat moment o incorporar la bibliografia més recent: “Partant, il ignorerait la bibliographie postérieure sur la matière et même sur ses propres articles”. També critica l'eixida del I vol de l'OnCat: *Toponímia antiga de les Illes Balears*, 1989, p.307 “À mon avis, ce livre fut une tentative maladroite: je l'ai dit lors de sa parution”. I no entra a fer cap anàlisi de l'obra: “Je renonce à émettre un jugement professionnel sur l'OnCat /.../ je préfère exprimer laconiquement une impression personnelle. Je trouve l'OnomCat bien différent de ce que le DECat et l'auteur lui-même nous permettaient d'imaginer!”. Afegit que s'hi comprova la impotència de l'home de fer realitat els seues somnis i ens demostra que hem de lluitar contra les nostres limitacions, però sempre li estarem reconeguts pel seu llegat gràcies a la seua actitud: “L'OnCat restera un gran trésor de science linguistique et une vive leçon d'humanité”. En la ressenya de 1989, p.797, demanava que: “m'agradaria que els volums que seguiran de l'OnCat signifiquessin un retorn a l'estil, elegant i planer ensems, del Diccionari Etimològic i Complementari”. Varvaro, p.17-18, el segueix: “No cabe duda de que Coromines ha sido un romanista desde el principio de sus estudios universitarios y la defensa de su tesis de doctorado /.../ El OnCat, el gran proyecto de toda su vida, aquel que la ironía de la vida condenará a ser la menos satisfactoria de las grandes obras de nuestro estudioso /.../El OnCat, el cual, a pesar de su fecha no tiene en cuenta, substancialmente, las investigaciones onomásticas de los últimos decenios” (p.24).

3. La presència de l'obra onomàstica de Coromines en els romanistes:

3.1. Revistes: De ressenyes concretes de l'obra en trobem només 4, només una en revistes de l'especialitat onomàstica:

A) La de Hamlin (*Onomastica Canadiana*): Hamlin és qui millor valora Coromines. Per a ell, “L’OnCat n’a pas son pareil, à une connaissance, dans tout le domaine de la toponymie romane” (p.39), pel temps dedicat, pels coneixements profunds de l'autor, per l'amplària de la documentació consultada, oral i escrita, i pels comentaris existents: “toutes les possibilités sont évoquées et posées avant qu’une solution plus ou moins assurée suivant le cas” (p.40). Diu que l'objectiu quasi exclusivament etimològic determina la presentació dels articles, seguint la metodologia clàssica de la lingüística històrica i comparada: localització, pronunciació local, aspecte topogràfic, formes antigues, mots i topònims homònims, proposta etimològica. I afig: “Grâce à Joan Coromines et aux collaborateurs qui ont travaillé sous sa direction, le dépouillement des sources –de tout genre- est beaucoup plus avancé en Catalogne que dans les régions non-catalanophones des Pyrénées, et la réussite de l’Onomasticon Cataloniae est en premier lieu d’avoir livré à tous les chercheurs le trésor inestimable de ces données/.../ La interprétation que J. C en offre est, dans certains cas, difficile à accepter ou s’expose à une critique d’attribution ou de terminologie, il est vrai. Mais qu’on ne regarde pas trop à ces imperfections relativement mineures, auxquelles les usagers avertis de l’OnomCat réussiront à la longue à remédier /.../ à l’aide justement de la documentation qui se trouve maintenant devant eux.” (p.64) Però no s'està de fer-hi algunes crítiques menors com:

- les remissions de l'OnCat al DCat: “admettons que le chercheur qui travaillent hors de Catalogne n’a pas le luxe de posséder sur ses rayons tous les volumes de ce ouvrage complémentaire risque de rester sur sa faim, à moins qu’il ait la chance de les rencontrer en bibliothèque, l’un à proximité de l’autre” (p.40).
- els principis de la toponímia científica de Coromines són presos abans de 1950 i ell no està al corrent de les noves aportacions (p.41-42) de manera que els materials provenen de la primera meitat del segle XX.
- la interpretació que ens ofereix és difícil d'acceptar en certs casos però ell mateix creu que els dubtes es resoldran a partir del mateixos materials de Coromines (p.54), però en la majoria creu que deuen ser definitius.
- la indiscreció i poca diplomàcia de Coromines envers els col·legues, com quan diu en l'estudi “Du nouveau sur la toponymie occitane”, p.193: “Les études sur la toponymie du Midi de la France se trouvent encore dans un état de retard remarquable. Il faut reconnaître, il est vrai, que c’est le développement de la toponomastique dans le monde qui a avancé moins qu’on n’était en droit de l’espérer au commencement de ce siècle”.

Naturalment que acaba lloant l'obra: “Dans la très grande majorité des cas, les toponymes si divers de la Catalogne reçoivent déjà dans ce recueil une explication qui mérite d’être jugée définitive. Fort peu de pays, même en Europe, disposent d’une ressource comparable” (p.64).

B) la de Mettmann (*ZrP*): Mettmann, p.523, ressenya només el primer volum, el pitjor, fet en col·laboració amb Mascaró i sense la metodologia habitual seua, a la qual torna en el segon volum. Diu que vista l'acurada verificació sobre el terreny dels materials, la rica documentació, l'anàlisi exhaustiu de les explicacions anteriors i possibles i l'esforç de no deixar d'interpretar qualsevol topònim relíquia per difícil que siga, està segur que serà un

treball complet i admirable com el DECat ja a punt d'acabar-se d'editar. Esta opinió no lleva que critique la manca d'una declaració actualitzada de criteris i d'objectius en la capçalera del llibre en lloc de la reproducció de l'article de 1953 de la revista Onoma.

C) la de Carme Barceló (Llengua i Literatura), 1990-91, p.483, al mateix primer volum, centrada sobre la toponímia aràbiga en l'OnCat, on a més d'afirmar que en la bibliografia s'ignora la moderna dels últims quaranta o cinquanta anys i per descomptat les fonts àrabs (hi falten els treballs de Terés, Corriente, Vallvé, M. Barceló i Poveda), aconsella que “abans de publicar els volums següents caldrà una atenta lectura de tota la bibliografia apareguda en els últims cinquanta anys sobre l'Al-Andalus”. La mateixa Barceló, 1999, p.130, critica molt durament el seu ús del concepte mossàrab, perquè no té en compte que els topònims anomenats mossàrabs, anteriors a la Reconquesta, han passat per boca aràbiga: “Entre tanto, el “mozárabe” en las obra de Coromines podrá sernos de utilidad para descubrir algún punto oscuro en la historia de las lenguas peninsulares; porque allá donde él recurre al auxilio de ese dialecto románico subyacen –a veces- cuestiones fonéticas o morfológicas de las lenguas peninsulares que no han sido estudiadas o explicadas”. En Barceló, 2010, p.27, hi insisteix: “És per això que cal ser escèptic amb qui no té en compte les adaptacions aràbigues i fa propostes arbitràries d'ètims l'evolució fonètica dels quals dependrà de la hipòtesi i no de normes científiques”, i concreta la crítica en l'opinió desencertada de Coromines que vol que el topònim Beneito, nom d'unes roques, un mas i un motor, vinga d'una hipotètica evolució mossàrab *benehto del llatí BENEDICTO: “com proposa l'OnCat sense poder donar prova de l'ús onomàstic entre els cristians andalusins i sense aportar cap testimoni de pèrdua de dental sonora darrere nasal en la toponímia pretèrita. Cal, doncs, acudir a les fonts àrabs i a les clàssiques”. De fet, Beneito deu ser un antropònim d'origen aragonés.

D) La de Casanova (ER), 2000, p. 258, que podem resumir així: “Com es veu, molta faena ens queda per fer, motivada per la gran tasca de Coromines, però ara ja la farem més ben orientats, a partir d'unes opinions precedents, les del mestre. Açò no es pot fer més que amb la col·laboració de centenars d'investigadors locals. Amb estos materials, ells mateixos o els que tenen un visió onomàstica més global podran portar a terme este programa onomàstic, encetat per Coromines seguint els principis que ell va establir: la base de l'anàlisi etimològica és la combinació de pronúncia, de documentació i de comparativisme entre zones geogràfiques, entre llengües i entre formes, analitzant les arrels, els prefixos i els sufixos, les sèries temàtiques i el compliment de les regles fonètiques i semàntiques /.../Per tot açò acabarem recomanant, a tots els catalanistes i romanistes, la lectura i l'ús de l'OnCat perquè l'OnCat és la fita més important de l'onomàstica catalana i el punt de referència per a tots els estudis que es facen en el futur. És l'obra que ha establert els fonaments de l'onomàstica catalana. Coromines ha conjugat perfectament dialectologia, toponímia, història de la llengua i documentació per plantejar les seues propostes. Quan algun element d'aquest ha fallat pels motius que siga se n'ha ressentit la seua opinió; perquè l'OnCat és una obra de tota una vida, plena d'encerts, de suggeriments, de documentació, de llengua, d'història, de geografia. És la primera vegada que s'analitzen milers de topònims, per això és necessari que s'hi troben algunes objeccions, però que no són més que «onades perdudes en un oceà d'encerts», emprant paraules de Moreu Rey. El problema va ser voler arribar als orígens remots del nom, quan en onomàstica no és possible arribar sempre a l'etimologia remota, i és suficient conèixer l'etiologia i la motivació concreta de cada nom o topònim. Tal vegada la voluntat fèrria de Coromines per trobar les etimologies va fer que buscant els orígens més remots de vegades no trobara l'ètim més pròxim”.

En resum, emprant les paraules de Veny (1996, p.193): «Coromines ha acumulat en grau summe aquestes tres potències: posseeix una memòria feliç, que li permet relacionar els fets

aparentment més allunyats, una intel·ligència penetrant i una voluntat de ferro que ha posat el seu talent al servei de l'onomàstica [*lexicografia* en el text de Veny] [...]. Afegiu-hi una rara intuïció per trobar arrels a les paraules, un olfacte etimològic singular, una vasta cultura i tindreu davant vostre l'etimologista ideal», al qual sempre estarem eternament agraïts en onomàstica, en lexicografia i en etimologia”.

Les raons d'estes poques ressenyes en són dos:

- a. l'editorial catalana no ha enviat l'obra a cap redacció perquè la ressenyen, i el volum de faena i l'economia impedeix poder-ho adquirir tot. Pierre Henri Billy, per carta em deia sobre la no ressenya de la revista NRO: “J'ai toujours regretté vivament que l'éditeur de l'Onomasticon Cataloniae n'ait jamais envoyé ses volumes pour compte rendu dans NRO: c'est un erreur de sa part, dans la mesure où l'oeuvre est majeure et reste, par l'ampleur de chaque article et le nombre des noms étudiés, un modèle pour les chercheurs européens” (de 20-7-2011).
- b. cap estudiós estranger de l'onomàstica ha tingut accés al llibre fins passats molts anys i els de casa no hem pensat de fer-ne cap i difondre-la per les revistes romàniques.

Però a més en el cas de Coromines potser juga un altre fet importantíssim: les ressenyes dels deixebles de von Wartburg i Malkiel a la seua obra lèxicoetimològica, siga del DCECH, siga del DECat, no foren suficientment bones. També la fama d'autosuficient, d'usar una metodologia personal, home crític i de vegades maleducat contra Straka i altres romanistes, com denuncià Baldinger, que no rectificava mai.⁷ I a més la necrològica de Badia en RLiR fou poc engrescadora.⁸

3.2. *Monografies*: Ací distingirem les publicades,

- a. a la Península Ibérica, on tots els autors consideren d'obligada consulta la seua obra. Per exemple, usen l'OnCat Jairo Sánchez, Nieto Ballester, Celdrán, Xúlia Marqués, Antonio Marqués, Natividad Nebot, Riesco, Pérez Orozco, Trasobares o Saura. Per contra, altres toponimistes no el consulten, però sí les altres obres seues, especialment *Estudis de Toponímia Catalana*, *Topica Hesperica*, el DCECH, i fins i tot el DECat. Un exemple ben plàstic poden ser els components del llibre col·lectiu *Toponímia hispánica*, coordinat per

⁷ Contra el que es diu, Massot, p.615, ens mostra molt oportunament que Coromines també sabia rectificar les seues decisions, com quan en el vol V canvia la seua interpretació de mossàrab de Llorito, que havia dit en el vol I.

⁸ Hi podríem afegir ací comentaris d'articles concrets com el d'Ernest Nègre en la *Revue Internationale d'Onomastique*, 1974, núm 26-27, sobre la Toponímie occitane de 1973 i els d'Orpustan, 1981 i 1987, sobre la toponímia bascoaquitàna, de 1973 (parla, entre altres, dels topònims Esquieule, Raileu). E. Nègre, acull generosament la seua contribució, però crítica que la documentació sobre els Pirineus és incompleta i sobretot l'altivesa de Coromines: “Cependant notre pays n'est pas un désert toponymique qu'en y entrant il ne se donne pas des allures de géant écrasant des fourmis”. Nègre (1990) usa a dojo estos dos articles i altres obres, citats normalment per a esmenar-los. Per exemple: p.60) “pour Bagnères de Luchon, H. Garonne, G Rohlfs (GEP1) et J. Coromines donnent comme origine Ilixo, dieu aquitain, attesté dans CIL, XIII, 345, mais ni l'un ni l'autre ne donnent pas une attestation ancienne du nom de la ville”; p.60) Arbeost, Pyrénées Atl.=NP aquitain Aherbelste (GEP, 1); les hypothèses gauloises de Coromines ont inutiles (BNF 1973, 206-207); p.65) Bachos, Binos. H Garonne: Vaxosio 1264 /.../ NProm BASSIUS (OTC sous Bassus) + -oss; autre explication Coromines BNF 1973, 240; p.53) Béziers, Hérault /.../ “autres explications basées sur l'attestation Biterris qui cependant est tardive de 4 siècles /.../ Cor ETC, 86; p.51) Bagiry. H Garonne. Podria ser precelta *bag-iri; Altra explicació en Cor BNF 1973, 240.

I altres: Garcia Arias, 2005, p.169, creu que Naranco s'ha de relacionar amb la base *NARR, hidrònim, en lloc d'admetre la suposició de Cor, 1976, p.106 “Elementos prelatinos”, que el considera un derivat de *Nerannos ‘gegant’, format sobre Ner ‘home’.

X. LL. García Arias i editat per mi, València: Denes, 2011. De 14 autors, només 3, tots de l'àrea catalanoparlant, Terrado, Miralles i Casanova citen l'OnCat; els altres autors, tots citen Coromines, sí, però a través de les altres obres esmentades abans, no per l'OnCat que segurament no l'han pogut consultar perquè les seues universitats no el tenen. La més citada pels hispanistes és Topica Hesperica, model per a tots, i els diccionaris etimològics.⁹

La toponímia basca li n'és deutora, com deia Mitxelena (Boletín Real Sociedad Bascongada de Amigos del País, 1966, p.284): “la aportación de Coromines al estudio de la toponimia vasca /.../ es decisiva para la historia de las hablas euskaras”, que fins i tot ha creat un Onomasticon Vasconiae a imitació de l'OnCat, el consulta i el segueix a bondó, especialment els seus estudis sobre toponímia basca, com ens mostra Álvarez, p. 86: “a la lectura de los trabajos de Coromines (y yo no he tenido la oportunidad hasta aquí de estudiar los nueve volúmenes de su gigantesco OnCat) todos nos sentimos, en mayor o menor medida, estrictamente ignorantes. Y esta toma de conciencia se convierte en aguijón estimulante para intentar ir mucho más allá en el estudio de nuestra propia lengua nacional.”¹⁰

- b. a França, la seua obra està ben present, i una gran part dels millors autors com Nègre, Gendron o Boulanger citen obres seues, especialment els treballs sobre toponímia basca i occitana, però no l'OnCat. Aquest només l'usa Pierre Henry Billy en el *Dictionnaire des noms de lieux de la France*, de 2011. Sorprén, però, que autors com els Fenié o Grosclaude que treballen la part occitana no ho facen, fet que justifica el que he dit abans de falta de treball etimològic.
- c. a Itàlia, una gran quantitat de monografies toponímiques el desconeixen, ni Marcató, Papa-Raimondi, Pellegrini ni Wolf el citen. Altres com el magne *Toponomastica italiana* de Gasca citen el DCECH i articles solts. De fet només Blasco, 2011, p.51, estudiant la toponímia sarda cita l'OnCat i valora la seua aportació per al coneixement de la toponímia bascoide de Sardenya. També el citen Dini i Santano. El suplement bibliogràfic del *Dictionarium Italicum* de Schweickard, de 2008, el cita, però no l'he trobat emprat en els volums publicats.
- d. en les obres generals de la Romània només és citat si l'article el fa un català com ocorre en les publicacions del PATROM. Per exemple, en el *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉR), dirigit per Éva Buchi i Wolfgang Schweickard, són citats els seus diccionaris lèxics però no l'OnCat, i sí en canvi es cita la *Toponymie generale de France* d'Ernest Nègre. En bibliografies generals es troba registrat, però no en obres de redacció com el *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (Tübingen: Niemeyer), potser perquè és una obra impulsada abans de l'OnCat (per exemple, el volum VI,1-2, sobre les llengües d'Espanya, es va publicar el 1992, fet que no lleva que autors com Ariza, Echenique o Kremer empen altres obres seues).

⁹ Un altre exemple poden ser les Actes de CILFR d'Innsbruck (editat per de Gruyter, 2010) on en la secció d'Onomàstica, vol 3, els autors no hispànics no citen cap obra de Coromines; el catalanòfils i aragonesistes Bastardas, Casanova, Saura i Tomàs l'OnCat i d'altres, i els hispànics no l'ONCat, però sí d'altres, com Ana Cano, el DCECH; Gordon-Rusthaller, ETC i Topica Hesperica. Igualment en Rafael Cano, trobem que els autors Echenique “la lengua vasca en la historia lingüística hispánica” cita el parlar de la vall d'Aran; Kremer en “Germanismes”, els ETC, i Federico Corriente el DECat i el DCECH.

¹⁰ Gendron, 2003, p.134 afirma també: “les toponymistes ont à leur disposition d'importants travaux. Ceux du grand lexicologue J. Coromines sur les vestiges basques dans la toponymie catalane et pyrénéenne 1965, 1972, 1973”.

4. Exemples d'opinions diferents entre Coromines i altres filòlegs: Com ocorre sovint i fem molts, segurament se'l consulta més que se'l cita i quan se cita és per a criticar la seua opinió i donar-ne una nova, cosa que no cal fer quan estem conformes amb una idea anterior. En posaré onze exemples de l'aprofitament de l'OnCat extrets de Billy, 2011 i Nieto, 1997:

Arles (Billy, 2011, 79): “<una formation gauloise, composée de ARE ‘devant’ (ThLG, 13) et “LATE ‘marais’ (IEW 654””. El desplaçament de l'accent tònic cap a la 1ª síl·laba es manifesta ja al VII. Una traça subsisteix en ant prov de la forma llatina original: Arlet de Prohensa en 1385, com recull Coromines en l'OnCat, II,242.

Roussillon (p. 472):< Diverses teories etimològiques, entre la tesi ibèrica sostinguda per Coromines qui es recolza només sobre l'element –ki- (OnCat, VI, 432), la basca sostinguda per Guiter sense cap suport i la semítica de Nègre (TGF, n°1177). Diu que el comparativisme ha trobat relacions entre la llengua ibera i les de l'Àfrica del Nord, amb el berber. El seu origen el fa vindre d'un compost híbrid, entre el fenici RUS ‘cap’ i el llibi AGUNI ‘colline s'afaisant dans la mer’, com suggereix la documentació Rusguniae colonia del segle III. Ruscino tindria la mateixa etimologia amb canvi de sufix: -ONE.

Tanargue (p.525) <Coromines el fa vindre del teònim gal·lic Taranis (OnCat, 1973, 302-3). Dauzat hi veu una base oronímica *TAR amb el sufix –ANICUS (DNRMF 219). “Le nom de la rivière est Tarnis dès le I siècle, ce qui exclut toute parenté avec le théonyme Taranis”. Per a Billy el nom deu vindre de la hidronímia: TARNIS + el sufix -ANICU. La forma occitana es documenta en 1177.

Albères (p.55) <Coromines suposa que el nom de la muntanya provindria del nom d'una parroquia documentada de Albera en 1089 (OnCat, II,78). Per a Billy, ve de ALBARIA, col·lectiu de ALBUS ‘blanc’, com mostra la primera documentació de 844 “in monte Albas”.

Lourdes <<nom d'home llat LURIDUS, segons Dauzat; gascó Lourde (BILE) (vila) sale, malpropre’, segons Nègre; iber *ILU-RD-A (NRO, 2009, 225). Tota relació amb el nom cat Lleida com vol Co,V, 60) és més que dubtós. Per a ell el nom és aquità que es pot reconstruir per l'antic basc *LURR- ‘terra’ i el sufix colec –TE, d'on el basc lurte, arag lurte ‘avalanche’

Tarn, le (p.528) <És hui explicat per una arrel hidronímica prellatina *TAR, amb allargament en –NO (DNRME). Però fins el XIX i encara hui és explicat pel nom del deu gal del llamp, TARANIS (On Cat, 1973, 302). Per a Billy cal recórrer a l'arrel ide *TR ‘parvenir de l'autre coté’ (IEW 1074) amb el sufix No: l'arrel va ben aplicada als guals i límits.

Nieto sempre té present els materials de l'Onomasticon Cataloniae, però no els cita en el cos de l'article sinó en la introducció, p.17: “Mención aparte en estos trabajos /Los estudios de toponimia en España/ merece la magna obra del Onomasticon Cataloniae, del insigne J. Coromines, que con el objeto de estudio de todos los territorios de habla catalana, está en la actualidad en curso de publicación y está llamada a ser obra de referencia indispensable, como el resto de la obra del polígrafo catalán”. Per exemple, rebut les seues opinions en articles com Alacant, Benidorm, Dénia i Onda. I també en:

Líria, p.215: Per a Coromines, OnCat,V,82, té un origen preromà, però sense parentesc amb els parònims Llèria, Lauro i tampoc amb el basc Iri/Ili. Per a Nieto, procedeix del llatí LILIA ‘lliris, pervivència de la forma neutra del plural llatí, amb una dissimilació de laterals i la palatalització.

Morella, p.247: per a l'OnCat, V,396 procediria de MOLELLA, diminutiu de MOLA. Ho explica perquè Morella està situada entre moles més grans. Per a Nieto, deu procedir del propietari d'un fundus romà, un suposat Maurellius o *Maurillius, a través del sintagma VILLA MAURELIA.

Penyagolosa, (Nieto, 2000, 10). Per a l'OnCat, VI,192, el fa procedir d'una PINNA *AQUILOSA o d'un genitiu AQUILARUM o AQUILORUM. En canvi, Nieto el fa vindre del llatí PINNA CLOSA, participi de Claudio ‘tancar’.

Segura, p.321: Coromines el fa vindre de l'adjectiu llatí SECURUS 'lloc tranquil (ONCat, VII, 87). En canvi, Nieto del nom del propietari d'una de les finques que banyaven el riu: d'una VILLA SECURA, derivat del nom romà SECURUS.

Villena, p.389: L'ONCat, II,403, el fa vindre del NP aràbig meliäna 'de caràcter bo i suau', mentre que Nieto del nom patronímic llatí BELLIENA, derivat de Bellius, propietari de la finca primera del lloc.

5. Conclusions

A) Si resumim la situació trobem entre les causes de la poca recepció fins ara causes externes i internes:

- a. externes a ell: les característiques de l'onomàstica romànica: poca presència en la universitat; matèria auxiliar de la filologia; lococentrisme nacional i regional en la investigació; la dificultat de llegir en una llengua minoritària a pesar de ser fàcilment comprensible; la poca difusió que en fa l'editorial; la realització de monografies per jòvens i erudits però no per lingüistes experts, la falta de calor que va rebre l'obra en els ambaixadors de la filologia catalana a Europa, Badia, Colón o Solà,¹¹ i especialment, els pocs anys transcorreguts per a sedimentar esta obra.
- b. causades per ell: la publicació del primer volum, sense pròleg, amb un repertori incomplet, que va causar una gran frustració a qui deurien haver propagat el seu llegat com Badia i Moran; el seu estil de redacció únic i personal, l'animadversió d'altres escoles lingüístiques (de Wartburg o Malkiel) motivat especialment pel mètode personal, pel to i qualificatius de Coromines a tots els que no pensaven com ell en els diccionaris etimològics lèxics, que ja causà que les darreres obres seues ja no reberen l'acollida merescuda (jo crec que les escoles i els lingüistes no hem de confondre el valor científic i incitador d'una obra com la seua amb les actituds, comentaris o xicotetes errades).

A estes podríem afegir el fet que la cultura catalana pertany a una llengua minoritària sense estat i que això minva les possibilitats de difusió i de recepció, com em suggeria Pierre Swiggers.

B) En canvi,

- a. L'ONCat és una obra cimera de l'onomàstica europea que deu ser més usada per tots els toponimistes, encara que siga per a després refusar la seua proposta etimològica com passarà en moltes ocasions. Com deia Colón del diccionari etimològic és necessari el seu ús sempre encara que moltes vegades en discrepes.
- b. L'obra està redactada amb la mateixa idea que ell tenia del Rätisches Namenbuch.
- c. Curial i la Caixa, investigadors i institucions, la Fundació Coromines, deuen fer el possible per donar a conèixer l'ONCat i que estiga en totes les biblioteques universitàries i de centres d'investigació, perquè és una injustícia històrica que pels motius al·ludits l'obra preferida de Coromines, una obra singular, en paraules de Hamlin, no tinga la recepció que caldria.
- d. Hem d'acostar-nos a l'obra de Coromines i anunciar-ho per tot arreu amb les paraules de Josep Moran, 1997, p.12: "l'aportació lexicogràfica i onomàstica de Joan Coromines, de caràcter molt personal, és molt interessant i molt important, però com qualsevol obra humana per genial que sigui, no pot ésser infal·lible, sobretot quan ha assolit una gran

¹¹ Diu Joan Solà, 2000, p.346: "L'Onomasticon va ser redactat amb l'ànsia de l'autor de no poder acabar la que era justament la nineta dels seus ulls. Això es reflecteix en un estil sovint taquigràfic, ple d'abreviatures sense desxifrar, en llacunes freqüents i en una informació desequilibrada. Les característiques essencials, però, són, les mateixes de l'obra anterior".

- magnitud. Aquesta darrera consideració és certament òbvia, però ens ha semblat oportú de recordar-la a la vista dels comentaris acrítics que hem pogut llegir recentment, fets gairebé sempre per persones que no són especialitzades en aquestes matèries”.
- e. Crec que de la tasca de Coromines en l'OnCat es pot dir el mateix que va dir Baldinger dels seus diccionaris, 1998, p.108: “No se puede negar la labor casi sobrehumana de toda una vida, los méritos de reunir un material casi infinito, de analizarlo, compararlo, etimologizarlo dentro de familias muchas veces muy complicadas, tropezando con problemas y dificultades casi innumerables /.../ Creo que todos los romanistas admiran este esfuerzo realmente gigantesco”. A pesar d'això és significativa la realitat com indica Solà, 2000, p.348: “Una part important d'aquesta obra és encara molt recent i per tant poc coneguda; però, d'una altra banda, constatem un altre aspecte lamentable en aquest afer: els especialistes de fora del domini lingüístic català no poden o no volen enfrontar-se amb la seva obra catalana; cosa que també podríem qualificar d'ironia del destí, si recordem que Coromines pretenia d'erigir a la llengua catalana un monument científic de tal naturalesa que aquesta llengua fos imprescindible en els estudis de romanística.
 - f. I és que com diu Joan Veny, 2008, p.150 “sens dubte, estem davant del més gran etimologista de tots els temps de l'espai català i hispànic, que ha inscrit en lletres d'or el seu nom en la galeria d'etimologistes de tot el món”. I tot fet amb visió romànica, per fer el català visible a la Romània.

Bibliografia

- Alinei, Mario (1910). “Dal latino preromano attraverso i dialetti moderni al latino di Roma: l'origine del lat lumbricus 'lombico' del alt umbilicum”, en *Quaderni di Semantica*, t. 31, p. 177-88.
- Alinei, Mario (1996-2000). *Origini delle lingue d'Europa*, 2 vols, Bolònia: Il Mulino.
- Alvarez Enparantza, J. L. (1997). “La aportación de Joan Coromines a la Filología vasca”, en *Fontes Lingua Vasconum*, 29, 74, p. 85-92.
- Aymard, Robert (1996). *Dictionnaire des noms de lieux des Hautes Pyrénées*, Uzès: Robert Aymard.
- Badia i Margarit, Antoni M. (1997). “Necrologie de Joan Coromines”, en *RLiR*, 61, p. 300-308.
- Badia i Margarit, Antoni M. (1989). “L'Onomasticon Cataloniae”, en *Serra d'Or*, 359, p. 795-797.
- Baldinger, K. (1998). “Los dos nuevos diccionarios de Coromines para el español y el catalán (DECH y DCAtr). Reflexiones críticas”, en *Andrés-Suárez, Inés, Estudios de lingüística y filología españoles, homenaje a Germà Colón*, Madrid: Gredos, p. 85-113.
- Barceló, Carme. «[Resenya a:] Coromines, Joan, i Mascaró Passarius, Joan, *Toponímia antiga de les Illes Balears (Onomasticon Cataloniae, I)*», en *Llengua i Literatura*, (1990-1991), p. 481-483.
- Barceló, Carme (2010). *Noms aràbics de lloc*, València: IIFV-Bromera.
- Bassedà, LL. (1990). *Toponymie historique de Catalogne Nord*, Perpinyà: Terra Nostra.
- Benozzo, Francesco (2011). “Nomi totemici del paesaggio: valenga, lavina, lava”, en *Quaderni di semantica*, 32, 1, p. 9-20.
- Blasco, Eduardo (2011). “Cognomi sardi e italiani e questioni di metodo nella ricerca (top)onomastica: Mele, Mela(s), Mula(s) e Miele, Ortu, Manno, Barisone e Salusi”, en *RION*, 17, 1, p. 35-54.
- Borbonet, Anna (1995). “L'Onomasticon Cataloniae”, en *Muntanya*, 798 (IV), p. 47-49.
- Bouvier, J. Cl. (2002). *Noms de lieux de Dauphiné*, Bonnetus.

- Cabanes, D.; Ferrer, R.; Herrero, A. (1981). *Documentos y datos para un estudio toponímico de la región valenciana*, València: Artes gráficas.
- Cano, Rafael (ed) (2004). *Historia de la lengua española*, Barcelona: Ariel.
- Casanova, Emili (2000). "Ressenya a l'Onomasticon Cataloniae de Joan Coromines, 8 vols, Barcelona, 1989-1997", en *Estudis Romànics*, 22, p. 249-260.
- Casanova, Emili (1998). "Joan Coromines i el lèxic català", en *BSCC*, t. 24, p. 567-628.
- Casanova, Emili (2002). "Les monografies toponímiques de Joan Coromines i l'Onomasticon Cataloniae: el cas de la Vall d'Albaida", en *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes-2001*, Universitat de València-Editorial Denes, p. 219-278.
- Casanova, Emili (2003). "L'Onomasticon Cataloniae, de Joan Coromines" en *Aportacions a l'onomàstica catalana-Actes del XXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, 1999, Institut d'Estudis Ilerdencs-Universitat de Lleida, p. 97-135 (també en *BISO*, 92-2003, p. 97-135).
- Casanova, Emili (2008). "L'Onomasticon Cataloniae i la Comunitat Valenciana", en *BISO* 108-9, p. 83-115.
- Chambon, J. P. (2000). "Pour la chronologie des toponymes (gallo)romans d'origine délexicale. Etude d'un type tardo-antique aquitain Fornòls", en *ER*, 22, , p. 59-82
- Chambon, J. P.; Grélois, E. (2010). "Reliques toponymiques de lat SUPERIORE et *SUBTERIORE en domaine occitan: le couple Villesebroux-Villa Sotror (Puy de Dôme)", en *ER*, 32, p. 372-77.
- Chambon, J. P. ; Swiggers, P. (1993). "L'apport de l'onomastique à la philologie romane. Histoire et perspectives", en *Actas do XIX CILFR, Santiago de Compostela 1989*, Fundació Barrié, vol 4, p. 705-708 (i p. 653-704, els articles sobre grans toponomistes).
- Celdrán, Pancraccio (2002). *Diccionario de topónimos españoles y sus gentilicios*, Madrid: Espasa.
- Ciérbide, Ricardo (1985). "Onomasticon Vasconiae: Consideraciones metodológicas", en *Fontes Linguae vasconum*, 45, p. 175-82.
- Colón, Germà (2006). "El lèxic català en el diccionari (DECat) de Joan Coromines", en *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, ed. d'Antoni Badia, Barcelona: IEC, p. 11-22.
- Concepción, Julio (2007). *Diccionario etimológico de toponimia asturiana*, Oviedo: KRK.
- Coromines, Joan (1943). "Ressenya de Erbert von Planta/Andrea Schorta, Rätisches Namenbuch", en *RFH*, V, 1, p. 57-71.
- Corriente, Federico (1984). "Nuevas apostillas de lexicografía hispanoárabe (al margen del diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana de Joan Coromines), en *Sharq Al-Andalus*, 1, p. 7-14.
- Dini, Pietro (2009). "A l'entorn de les correspondències sorotàptic=bàltic segons Joan Coromines i el català creixens", en *ER*, 31, p. 267-272.
- Dini, Pietro (2000). "Preliminari di metodo e prospettive di ricerca sul sottrato preromano (sorotaptico) nel lessico catalano", en *Studi e saggi linguistici* 38, *L'Italia dialettale* 41, p. 7-44.
- Duarte, Carles (1998). "Joan Coromines (1905-1997): l'obra gegantina d'un home apassionat", en *RPh*, 3, p. 302-327.
- Epistolari Joan Coromines i Joseph Gulsoy* (2010). a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, Barcelona: Fundació Pere Coromines-Curial.
- Fenié, B.; Fenié J. (2003). *Toponymie nord-occitane*, Luçon: Éditions Sud-Ouest.
- Ferrari, Valerio 1999). *Toponimia de Chieve*, Cremona.
- Ferrer, Joan (2005). "Joan Coromines, cent anys" en *Revista de Catalunya*, 203, p. 3-7.

- Ferrer, J.; Fradera, Maria; Roig, A. (2006). *Joan Coromines. Una vida per a les llengües*, Barcelona: Generalitat Catalunya.
- Fundació Pere Coromines: Bibliografia extensa sobre Joan Coromines, llegible en la seua web.
- García Arias, X. Ll. (2010). *Toponimia de Teberga*, Uvieu.
- García Arias, X. Ll (2005). *Toponimia asturiana. El porqué de los nombres de nuestros pueblos*, Oviedo: Prensa Asturiana.
- García Osuna, Antoni (2001). “L’Onomasticon Cataloniae a propòsit de la intepretació del repertori toponímic de Montcada de l’Horta”, en *BISO*, 86, p. 201-215.
- García Sánchez, Jairo (2004). *Toponimia mayor de la provincia de Toledo*, Toledo.
- García Sánchez, Jairo (1999). *Toponimia mayor de la tierra de Talavera: Talavera de la Reina: Ajuntament*.
- Gasca Queirazza i altres (1990). *Dizionario di Toponomastica*, Torino: UTET.
- Gendron, Stephanie. (2003). *L’origine des noms de lieux en France: Essai de toponymie*, París: Errance.
- Gendron, St. (2004). *Les noms de lieux de l’Indre*, Joué-lès-Tours: CREDI.
- GeneaNet (Le site de référence de généalogistes).
- Germain, J.; Genette, L. (2005). *Toponymie de Spontin et de Durnal*, Liège.
- Gimeno, Lluís (2000). “Notes toponímiques castellonenques a l’Onomasticon Cataloniae”, en *Braçal*, 21-22, vol I, p. 217-246.
- Gómez Rabal, Ana (2010). “Léxico y cronología: la primera datación de las voces catalanas. De Coromines al Glossarium Mediale Latinitatis Cataloniae”, en *ZrP*, 126, p. 98-114.
- Gordon, M. D. (ed) (2010). *Toponimia de España: estado actual y perspectivas de la investigación*, Berlín: De Gruyter.
- Grosclaude, Miqueu (1991). *Dictionnaire toponymique des communes du Béarn*, Pau, Escòla Gaston Febus.
- Gulsoy, J. (1987). “El Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana: els objectius”, en *Caplletra*, 2, p. 35-47.
- Gulsoy, J. (2008). “Joan Coromines, lingüista”, en *Teresa Cabré, M Prat, J, Torruella, eds., Joan Coromines i la filologia románica*, Barcelona: UAB, p. 13-82.
- Gulsoy, J. (1989). “La contribució del Diccionari Etimològic català (DECat) de Joan Coromines a la historia del lèxic romànic”, en XVIII Congrès Int de Linguistique et Philologie Romane, Trier, IV, 1986, Tübingen: Niemeyer, p. 385-392.
- Gulsoy, J. (1964). “Coromina’s research for his On Cast” en *Hispanic Review*, 32, 3, p. 22-26.
- Gulsoy, J. (2001). “L’Onomasticon Cataloniae i la recerca futura”, en *BISO*, 86, p. 247-271.
- Hamlin, Frank (1997). “Les noms de lieux de la Catalogne et des Pyrénées à l’honneur: compte rendu critique des derniers ouvrages de Joan Coromines et de Robert Aymard”, en *Onomastica canadiana*, 79, p. 35-72.
- Ivars, Joan (2003). “La toponímia de la Marina Alta de l’OnCat, de Joan Coromines”, en *BISO*, 94, p. 439-68
- Jordan, Carlos (1996-7). “El topónimo Teruel y sus antecesores”, en *AFA*, 53, p. 223-234.
- Kremer, Dieter (1990). “Bilan et perspectives des etudes en Onomastique romane”, en *Le nom prope au carrefour des etudes humaines et des sciences sociaux*, en *Actes du XVIe Congrès international des Sciences Onomastiques (Québec 1987)*, Québec: Université de Laval, p. 59-86.
- Lawson, E.; Dance, Ph. (2008). *Fredonia personal Name bibliography*, 206 pgs.
- Louis, G.; Wirth, Aude (2004). *Les noms de lieux de Meurthe-et-Moselle. Dictionnaire etymologique*, Haroué.
- Machado, José Pedro (2003³). *Diccionario onomástico etimológico da Lingua portuguesa*, Lisboa: Livros Horizonte.
- Marcato, Carla (2009). *Nomi di persona, nome di luogo*, Milano: Il Mulino.

- Marcos Marín, Francisco (1997). “Joan Coromines (1905-1997), en *La Coronica*, 25, 2, p. 233-4.
- Marcos Marín, Francisco (1997). “Joan Coromines para un homenaje”, en *La Coronica*, 26, 1, p. 5-8.
- Marqués de Faria, Antonio (2006). “Crónica de Onomástica paleo-hispánica (11)”, en *Revista Portuguesa de Arqueologia*, 9, 1, 2006, p. 115-129.
- Marqués, Xulia (2004). *A toponimia de Trabada*, Santiago: Xunta de Galicia.
- Martí, Joaquim (2001). “La toponímia dle Camp de Morvedre en l’Onomasticon cataloniae”, en *BISO*, 86, p. 65-111.
- Massot, Josep (1997). “Joan Coromines, filòleg”, en *Llengua i Literatura*, 8, p. 610-618.
- Meier, Harri (1985). “Coromines, Joan, Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana I-IV, Book Review”, en *Romanische Forschungen*, 97, 2-3, p. 279.
- Meier, Harri (1987). “Postille zum Etymologischen katakanischen Wörterbuch von Joan Coromines (DECat), en *Romanische Forschungen* 99, p. 389-99.
- Mettmann, W. (1991). “Joan Coromines y el Onomasticon Cataloniae”, en *ZrP*, 107, p. 521-523.
- Miralles, Joan (1998). “Homenatge a Coromines”, en *Lluc*, 803, p. 25-28.
- Molho, Maurice (1995). “La dimensió europea”, en *Catalonia Cultura*, p. 50.
- Moralejo, J. J. (2010). “Topónimos célticos en Galicia”, en *Paleohispanica*, 10, p. 99-111.
- Moran, Josep (1997). “L’obra lexicogràfica i onomàstica de Joan Coromines”, en *Escola Catalana*, 341, p. 11-12.
- Moran, Josep (1999). “In memoriam Joan Coromines (1905-1997)”, en *NRO* 33-34, p. 475-6.
- Moran, Josep (1995). “La segona arrencada de l’Onomasticon Cataloniae”, en *Serra d’Or*, 422, febrer, p. 137-38.
- Morvan, Michel (2004). *Noms de lieux u pays basque et de Gascogne*, París.
- Nadal, Marta (1989). “Converses literàries. Joan Coromines: una vida al servei de la llengua”, en *Serra d’Or*, 355, p. 436-441.
- Navaza, G. (2006). *Fitotoponimia galega*, A Coruña: Fundacion Barrié.
- Nebot, Natividad (1991). *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia*, Castelló: Diputació.
- Nègre, Ernest (1990-91). *Toponymie generale de la France*, 3 vols, París, Droz.
- Nieto Ballester, Emilio (1997). *Breve diccionario de topónimos españoles*, Madrid: Alianza
- Nieto Ballester, Emilio (2000). “Dues notes breus de toponímia valenciana: Penyagolosa, Les Useres”, en *Sintagma*, 12, p. 5-18.
- Orpustan, Jean Baptiste (1987). “Les vestiges aquitains en toponymie occitane selon J. Coromines a la lumière de la toponymie basque du Moyen Âge”, en *Bulletin du Musée Basque Bayonne, BMB*, 118, p. 126-150.
- Orpustan, Jean Baptiste (1981). “A propos d’une étude de Joan Coromines sur la toponymie basco-romane des Pyrénées-Atlantiques”, en *BMB*, 91, 12 p.
- Orpustan, Jean Baptiste (1991). *Toponymie basque. Noms de pays, comunes, hameaux et quartiers histoieiques de Labourd, Basse navarre et Soute*, Bordeaux.
- Pedrero, Rosa (2010). “Aportaciones a la etimología de algunos términos de origen preromano”, en *Paleohispanica* 10, p. 601-610.
- Papa, Elena; Raimondi, Gianmario (2005). *L’antroponomastica. Elementi di metodo*, Torino: Stampatori.
- Pellegrini, G, B (1990). *Toponomastica italiana*, Milano.
- Pérez Orozco, S. (2009). “Topónimos catalanes de origen griego”, en *XXII Seminario de lenguas y Epigrafía Antiguas*, Elea, 9, p. 431-60.
- Pierre-Henry Billy (2011). *Dictionnaire des noms de lieux de la France*, París: Errance.
- Pigorier, André (1997-2006). *Les noms de lieux en france, glossaire de termes dialectaux*, París: IGN.

- Pocetti, Paolo (2009). *L'onomastica dell'Italia antica. Aspetti linguisitici, etnici, culturali, tipologici e classificatori*, Roma: École Française de Roma.
- Rabella, Joan Anton (1995). "Joan Coromines y el Onomasticon Cataloniae", en *Catalonia Cultura*, 42, p. 42-3.
- Rasico, Ph. (1993). "Els topònims Canavells/Cànoes, Caborriu/Caborreu, segons les dades de l'OnCat", en *Actes del VII Col·loqui Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Berkeley, p. 221-232.
- Ribes, Enric (2005). *La supervivència en la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'Onomasticon Cataloniae*, Barcelona: PAMontserrat.
- Riesco, Pascual (2008). "Nuevas conjeturas de toponimia zamorana", en *IEZamora Florian de Ocampo: Anuario*, p. 359-436.
- Santano, Julian (s.a). *Toponimia preromana italiana. Geni, lingue e popoli*. Tret de la seua web personal.
- Saura, J. A. (2004). "La transició lingüística en el Pirineo Central", en *Vox Romanica*, 63, p. 247-257.
- Saura, J. A. (2008). *Los nombres y la tierra. Estudio onomástico de Eriste, Sahún y Eresué (Valle de Benasque)*, Zaragoza: Prensas universitarias.
- Schweickard, Wolfgang (2010). *Deonomasticon Italicum (DI), suplemento bibliográfico*, a través de la web del projecte.
- Selfa, Moisés (2003). *Toponimia del valle Medio del Ésera (Huesca)*, Lleida: Pagés.
- Selfa, Moisés (2003). "La toponímia de les Valls de Pego en l'Onomasticon Cataloniae", en *Actes del XXIX Col·loqui de la Sd'O, Teulada-2002*, València: Denes, p. 647-673.
- Solà, Joan (1999). *L'obra de Joan Coromines*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell (articles de Barceló, Corriente, Veny, Rusinés, Varvaro).
- Solà, Joan (2000). "Necrològica", en *ER*, 22, p. 342-350.
- Straka, Georges (1985). "Consultant el Diccionari etimològic I complementari de la llengua catalana. Notes de lectura", en *Estudis de llengua i Literatura catalanes 10-Miscel·lània Antoni Mª Badia i Margarit 2*, Barcelona: p. 5-19.
- Surname-Studies: Selective bibliography*: en www.surnamestudies-org.uk
- Terrado, J. (2006). "L'Onomasticon que ara podem fer", en *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, ed. d'Antoni Badia, Barcelona: IEC, p. 107-119.
- Terrado, J. (2005). "Interpretaciones de la historia de Cataluña a la luz de la ciencia onomástica", en *J. L. Ramírez (ed) La onomástica en Navarra y su relación con la de España- Actas de la I Jornadas de Onomástica de Pamplona, 2003*, p. 129-144.
- Terrado, X. (1996). "Aportaciones del Onomasticon Cataloniae a la historia lingüística peninsular", en *Alazet* 8, p. 181-91.
- Terrado, J. (1996-1997). "In memoriam Joan Coromines (1905-1997)", en *Alazet*, 8, p. 241-246.
- Terrado, J. (1996). "Onomàstica penedesenca en el Repertori d'Antropònims Catalans i en l'Onomasticon Cataloniae", en *BISO*, 76, p. 7-23.
- Thibault, André (2007). "Otras orientaciones de la Lingüística romànica a lo largo del siglo XX", en *J. E Gargallo-Reina Bastardas, Manual de lingüística romànica*, Barcelona: Ariel, p. 354-356.
- Toponimia hispànica* (2011). ed. d'E Casanova, València: Denes.
- Tort, Joan (2007). "Per a una interpretació geogràfica de l'obra etimològica de Joan Coromines", en *E.Casanova-J.Terrado, Studia in honorem Joan Coromines (2007)*, Lleida: Pagés editors, p. 263-290.
- Trasobares, Consuelo (2002). *La tierra y la palabra. Toponimia y habla de Brea de Aragón*, Zaragoza; Diputació.
- Trumper, J. B. i altres (2000). *Toponomastica calabrese*, Roma: Gangemi editore.

- Turull, Albert (2006). “Toponímia de la Catalunya central a l’obra de J. Coromines: noms de loc del Bages, l’Anoia, la Conca de Barberà i la Segarra tractats a l’OnCat”, en *BISO*, 101, p. 17-53.
- Urban, Michel (2003). *Lieux dîtes. Dictionnaire étymologique et historique des noms de lieux en Alsace*, Strasbourg
- Vallés, J.; Bonet, À.; Agelet, A. (2004). “Ethnobotany of sambucus Nigra L in Catalonia (Iberian pensinsula): the integral exploitation of a natural resource in Mountain regions”, en *Economic Botany*, 58, p. 456-69.
- Vázquez, Jesús (2002). *Nombres de lugar de Sobrepuerto*, Osca: Comarca Alta Gállego.
- Veny, Joan (2006). *Onomàstica i dialectologia*, Barcelona: PAM
- Veny, Joan (2008). “Joan Coromines, etimologista”, en *Teresa Cabré, M Prat, J, Torruella, eds, Joan Coromines i la filologia romànica*, Barcelona: UAB, p. 115-149.
- Veny, Joan (2007). “Coromines, colós de l’etimologia”, en *Zeitschrift für Katalanistik*, 20, p. 3-20.
- Villar, F (2004). “Aresinarii y los topónimos preromanos de Hispania compuestos con la preposición celta are “, en *Paleohispanica* 4, p. 217-224.
- Witczak, K. T. (2004). “Sarna y caspa. Reflexiones sobre la génesis de dos palabras iberoromances que designan enfermedades cutáneas”, en *Paleohispanica*, 4, p. 225-231

Emili Casanova
Universitat de València
Acadèmia Valenciana de la Llengua
emili.casanova@uv.es